

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 10

Samsun - 1998

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

Sayı : 10 Samsun 1998

Sahibi:

İlâhiyat Fakültesi Adına:
Prof. Dr. Hüseyin PEKER

Mesul Müdür:

Yayın Komisyonu Adına:
Prof. Dr. Mustafa Zeki TERZİ

Yazı İşleri Müdürü:

Yrd. Doç. Dr. Yavuz ÜNAL

Dizgi ve Mizanpaj:

Arş. Gör. Vejdi BİLGİN

Baskı:

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Matbaası

Dergide yayınlanan yazıların
bilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir.

■ HÂRİCİLERİN DOĞUŞU*

Selâm NU'AYMI**

Çev.: Arş. Gör. Harun YILDIZ***

Tarihçiler, Hâricîlerin tarihini Siffin savaşı, hakem olayının kabulü ve bunun sonucu olarak Hz. Ali'nin ordusunun bölünmesinden bu yana başlatmayı adet haline getirmişlerdir. Bu konuda eski ve yeni tarihçiler aynı görüştedirler.

Fakat Hz. Ali'nin ordusunda ortaya çıkan bu bölünmenin sebeplerini açık bir şekilde anlayabilmemiz için, Siffin öncesi olaylara dönmemiz gerekir, çünkü bu olayın kendisinden önceki olayların bir sonucu olduğu bildiğimiz bir şeydir.

Sakîfe günü müslümanların halifesi olarak Hz. Ebû Bekir'in seçimi ve kendisinden sonra Hz. Ömer'i vasiyet etmesi hakkında ne söylenirse söylensin, bunların ikisi de devlet işlerinde -ilk etapta bey'atlarından hoşlanmayanlar da dahil- müslümanların çoğunu razı eden tasarruflarda bulunmuşlardır. Onlar Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in tasarruflarında hoşnutsuzluklarını ortaya koyacak bir sebep bulamayıp, hilâfetleri boyunca da herhangi bir şeyle onları ayıplamadılar.

Evet biz, sonraki yazarların kitaplarında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i ayıplayan kaynaklar zikrettiklerini görüyoruz.¹ Fakat biz, bu kaynakların Hz. Ebû Bekir ve Ömer dönemlerinde bilinmediğine, uzun bir zaman sonra yani İmâmet nazariyesinin bilinen şekliyle doğduğu zaman ortaya çıktığına inanıyoruz.

Böylece iki halifenin yaşantısı, -Allah'ın kitabı ve Rasûl'ün sünneti ile amel ettikten sonra- arkalarından gelenlerin uymaları gereken bir

* Orjinal adı "Zuhûru'l-Havâric" olan bu makale, "Mecelletü'l-Mecma'i'l-İlmiyyi'l-Trâki" Dergisi, Sayı: 15, Bağdat, 1967, ss. 10-38'de Arapça olarak yayınlanmıştır.

** Irak Bilim Akademisi Üyesi.

*** O.M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹ el-Mürtedâ, *es-Sâfi fi'l-İmâme*, s. 116 v.d.; İbn Ebî'l-Hadîd, *Şerhu Nechi'l-Belağa*, Kahire, Trz., I,122; IV, 166-190.

örnek olmuştur.² Hatta onların yolundan gitmeyi kabul etmemesi, Hz. Ömer'den sonra şûrâ' da Hz. Ali'nin halife seçilmemesinin ilk sebebi olmasa da sebeplerinden biriydi.³

Şüphesiz Hz. Osman, Allah'ın kitabı, Rasûlünün sünneti ve sonraki iki halifenin üslubuyla amel etmeyi kabul edip, hilâfetine buna bağlı kalacağına söz verdi. Hilâfetin ilk yarısında da genelde tüm müslümanların, özelde ise Kureyş'in rızasını kazandı. Hatta güzel ahlak sahibi ve yumuşak huylu olduğundan dolayı müslümanlara Hz. Ömer'den daha sevgiliydi.

Bundan sonra hoşnutsuzluk belirtileri ve fitne sebepleri ortaya çıktı, genişleyip yayıldı ve şehit edildiği günün acı şekliyle sona erdi.

Biz, burada bu acı duruma yol açan olayların detayına girmek istemiyoruz, çünkü bu bizi incelememizin sınırlarından uzaklaştırır. Fakat biz Hz. Osman'ın hilâfeti boyunca kendisine şart koştuğu ahdini yerine getirdiğini ve kendisinden önceki iki halifenin yolundan ayrılmadığını vurgulamak istiyoruz.

Ancak onun hilâfeti esnasında baş gösteren sorunların, kendisinden önceki halife Hz. Ömer devrinde belirtileri ortaya çıkmıştır. Bu problemlerin çözümünde ise ikisinin yetenek ve yeterlilikleri arasındaki fark ortaya çıkar.⁴

Hz. Ebû Bekir döneminde başlayan, sonrasında Hz. Ömer ve Osman'ın hilâfetlerinde devam eden ve Arapların İran ve Rumların memleketlerinin önemli bir kısmına sahip olmalarına yol açan fetihler, gelişen devletin yapısını değiştirmiştir.

Yeni Arap devleti, Medine hükümetinin ihtiyaç duymadığı yeni düzenlemelere yapısı gereği ihtiyaç duyuyor, İran ve Rumların düzenlemelerinde yolunda gidilecek, hayat şartları ve yeni dinin yapısına uygun olarak düzeltilebilecek bir örnek buluyordu.

Halife Ömer b. Hattâb'ın düzenleyerek başladığı, sonrasında Emevilerin bir kısmını gerçekleştirdiği ve daha sonra da Abbasilerin tamamladığı şey, kabile ruhuna hakim olan ve anarşi ile bölünmeye eğilim duyan Arap toplumunu Hz. Osman'ın gerçekleştirmeye çalıştığı tek, güçlü bir devlet haline getirmektir. Ancak, Onun yumuşak huyu ve belki de yaşının büyüklüğü diğer faktörlere eklenmektedir. Tüm bunlar Onu, bunu gerçekleştirecek başarılı araçları seçemez hale getirmiştir.

² Taberî, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, Mısır, Trz., V, 37, 40; Müberred, *el-Kâmil f'l-Lüğa*, s. 83 ; İbn Ebî'l-Hadîd, I, 63-65.

³ Taberî, V, 40; İbn Ebî'l-Hadîd, I, 65; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, Kudüs, 1936, IV, 22.

⁴ Muhammed el-Hudarı, *Muhâdarâtü Târîhi'l-Ümemi'l-İslâmiyye*, III, 1078.

Şüphesiz Hz. Osman, -Hz. Ömer'in yaptığı şeyi örnek almak üzere- vilayetlerin valilerinin faydalandığı ve özgürlük ruhundaki aşırılığın tehdit ettiği devletin idari birliğini sağlamaya çalıştı. Hz. Ömer idari birliği sağlamayı kuvveti, şahsiyeti, azmi, hırsı ve Arab'ın psikolojisini anlamasıyla fiilen başarabildi. Valilerini değişik kabile ve ailelerden seçmesini iyi bilirdi, bu konuda doğruluk ve yeterlilikten başka bir şey aramazdı, onları denetler ve hesaba çekerdi. Hz. Ömer'in yalnızca varlığı bile valilerini korkutur, Onun emrine muhalefet edemezlerdi.

Hz. Osman ise valilerini akrabalık veya herhangi bir sebeple kendisiyle bağı bulunan kimselerden seçerken, Hz. Ömer'in gerçekleştirdiği neticenin aynısına ulaşabilmeyi düşündü.

Muâviye b. Ebî Süfyân, Hz. Ömer'in hilafetinden bu yana Şam valisi idi. Basra, Kûfe ve Mısır'a gelince Hz. Osman, Ebû Mûsa el-Eş'arî'yi Basra'dan azledip, yerine dayısının oğlu Abdullah b. Âmir'i atadı. Hz. Ömer'in vasiyetini gerçekleştirmek amacıyla ilk anda Kûfe'ye atadığı Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı azledip, yerine annesi tarafından kardeşi olan Velîd b. Ukbe b. Ebî Mu'ayt'ı atadı. Kûfeliler onun hakkında ileri geri konuşup, şarap içtiğini iddia ettiler. Bunu Hz. Osman'a haber verdiklerinde, Hz. Osman onu valilikten azletti, yerine Ümeyye oğullarından akrabası olan Sa'îd b. el-Âs'ı atadı. 'Amr b. el-Âs'ı da Mısır valiliğinden azlettiği gibi yerine sütkardeşi olan Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i atadı.⁵

Sonra Hz. Osman, Medine çevresindeki koruluğu genişlettiği gibi bazı kişilere de arazi dağıttı. Hz. Ömer bunu daha önce yapmıştı. Fakat bu arazi koruluğu, onu idare eden kimseyle herhangi biri arasında bir ihtilaf çıkmaması için onu koruyan müslümanların zekatlarıyla tahsis edilmişti.⁶ Hz. Osman, bunu devlet için mallarda ihtiyat olması amacıyla yapmıştı. Hz. Osman, müslümanların başına gelen hızlı ganimet artışı ve fetihlerin durması neticesinde hilafet yıllarında ortaya çıkan bu ekonomik krizle karşılaşmaya mecbur kalmıştı. Bu krizler, devlet harcamalarının kısıtlanması ve asker ücretlerinin düşürülmesiyle tırmandığı gibi genellikle savaşlardan sonra meydana geliyordu.⁷

Hz. Osman'ın bazı valilerine ganimetin beşte birini verdiği söylenmektedir. Fakat O, askerın bundan hoşlanmadığını görünce yaptığından vazgeçmiştir. Ayrıca bazı akraba ve kendine yakın kimselere de mal ver-

⁵ Taberî, V, 95 - 99.

⁶ Taberî, V, 102.

⁷ Geniş bilgi için bkz., Kâtânî, *Havliyyât*, s. 7,8.

miş, insanlar kendisini ayıpladıklarında bunu onlardan geri istemiştir.⁸

Ayrıca O'nun aleyhine başka şeylerde söylenmiştir. Medinelilere yönelik bir hutbesinde kendisi hakkında söylenenleri dile getiren Hz. Osman'a kulak verelim: "Şüphesiz onlar birtakım şeyler söylediler, sizin bildiklerinizin benzerini bilmektedirler. Ancak onlar, bilmeyenleri benim aleyhime döndürmek için hakkımda bir takım iddialarda bulundular:

Şöyle dediler: " Yolculukta tam kılınmayan namazı tam kıldı." Dikkat edin, ben içinde ailem olan bir şehre gidip, bu iki işi tam olarak yaptım. Böyle değil mi? Onlar da "Evet" dediler.

Yine şöyle dediler: "Arazileri devletleştirdin." Halbuki ben, benden önce sahip olunan hiç bir araziye devletleştirmedim. Vallahi onlar, hiç kimsenin bir şeyini kamulaştırmadılar, sadece Medinelilerin zaferle elde ettikleri şeyleri kamulaştırdılar, sonra halktan kimseye mani olmadılar, onu idare eden kimseyle herhangi biri arasında bir ihtilaf çıkmaması için onu koruyan müslümanların sadakaları ile yetindiler. Sonra kimseyi men etmeyip, oradan uzaklaştırmadılar. Benim iki bineğin dışında başka bir eşğim yok, ne bir koyunum, ne de bir devem var. Ben, Arapların en çok deve ve koyununa sahip olduğum bir zamanda başınıza seçildim, bugün ise haccım için iki bineğin dışında ne bir koyunum, ne de bir devem var. Böyle değil mi? Onlar da "Evet" dediler.

Dediler ki: "Ben, Rasulullah (S.A.V.) uyguladığı halde hükmü reddettim. Hüküm, Mekkî (Mekke dönemine ait)dir. Rasulullah (S.A.V.) onu Mekke'den Tâif 'e giderken uygulamış sonra onu reddetmiştir. Rasulullah(S.A.V.),onu uyguladı, yine Rasulullah (S.A.V.) onu reddetti. Böyle değil mi?". Onlar da "Evet" dediler.

Dediler ki: "Ben, yeni şeyler ortaya çıkardım, ben yalnızca toplum benimseyip, razı olduğu şeyleri ortaya çıkardım. İşte bunlar da onu yapanlardır, (bunu) onlara sorun. Benden önce halifeler geldi, onlardan da böyle şeyler ortaya çıktı. Bu konuda, Rasulullah'a (S.A.V.) Üsâme' yi komutan olarak tayin ettiğinde bana söylenenlerden daha şiddetlisi söylenmiştir. Böyle değil mi?" Onlar da "Evet, kavrayamadıkları şeylerden dolayı insanları ayıplıyorlar" dediler.

Dediler ki: "Ben İbn Ebî Serh'e Allah'ın ganimetinden verdim, ben sadece ona beşte birlik ganimetten Allah'ın ganimetinin beşte birini verdim,o da yüz bindi. Ebû Bekir ve Ömer de bunun aynısını yaptı. Asker bundan hoşlanmadığını ileri sürdü, ben de onlara geri verdim, halbuki bu onların hakkı değildi. Böyle değil mi?" Onlar da "Evet" dediler.

⁸ Taberî, V, 101,103.

Dediler ki: “Ben ailemi seviyor ve onlara mal veriyorum. Benim sevgim kötülük üzerinde onlarla birlikte olmaya meyilli değildir, aksine hukuku onların üzerinde de gözetiyorum. Onlara verdiklerime gelince, yalnızca malımdan verdim. Müslümanların mallarını ne kendim, ne de herhangi bir insan için mübah sayarım. Ben Rasulullah (S.A.V.), Ebû Bekir ve Ömer dönemlerinde malımdan büyük miktarda bağış yapardım. Halbuki ben o zaman cimri ve hırslı biriydim. Ailemin yaşlılarına katılıp, ömrümün sonuna geldiğim ve aileme bana ait olan bir şeyi verdiğim zaman mı bu inkarcılar bunu söylüyorlar?”

Kimse benim şehirlerden birine üstünlük verdiğimi söyleyemez, ben de bunu reddettim. Bana sadece humus (Beşte bir) ile geldiler, onlardan da herhangi bir şey bana helal değildir. Müslümanlar bana vermeden dağıtma işini kendileri yaptılar. Allah’ın malından ne bir fels,⁹ ne de fazlası kabul edilmez. Onu da almam, ancak kendi malımdan yerim.”

Dediler ki: “Fethedildiği günlerde muhâcir ve ensar’ın da ortak olduğu arazileri bazı insanlara verdim. Kim bu fethedilen yerlerde ikamet ederse o, ailesinin malıdır ve kim de ailesine dönerse Allah’ın sahip olduğu şeye ulaşamaz. Ben Allah’ın onlara verdiği ganimetler hakkında düşündüm ve onları gayri menkul sahiplerinin emriyle satıp, hisselerini de onlara verdim. Şu anda o, onların elindedir, bende değildir.”¹⁰

Bu hutbenin sıhhati hakkında ne söylenirse söylensin o, Hz. Osman’a yöneltilen kusurları, onun yaptığı işleri, ve onları reddetmesini ifade eder. Hz. Osman, mal ve arazisini Ümeyye oğullarına dağıtmış ve oğluna da mal verdiği bazı kişiler gibi muamele etmişti. Ebû’l-Âs oğulları ile başlayıp, Hakem’in ailesinden olan kişilere on biner dirhem vermiş, (onlar da) toplam yüz bin dirhem almışlardı. Osman oğullarına da bunun benzerini vermiş, Âs oğulları, ’Ays oğulları ve Harb oğulları arasında bunu dağıtmıştı.¹¹ Kötü niyetli kimseler de bu yüzden O’nun müslümanların mallarından aile ve yakınlarına verdiğini söylemişlerdi.

Tüm bunlar, Hz. Osman’ı, ailesi ve yakınlarını etkiledi. Fitneciler de bunları onun aleyhine yaydılar, insanlar da bu yüzden onun uygulama ve siyasetini beğenmediler.¹²

⁹ Fels: Altın ve gümüş olmayan bozuk para, Irak dinarının binde biri anlamına gelmektedir. Geniş bilgi için bkz. İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, Thk., Abdullah A. el-Kebîr, Muhammed A. Hasbullah, Hâşim M. eş-Şâzelî, Kahire, Trz., V, 3460 (Mütercim).

¹⁰ Taberî, V, 102 - 103.

¹¹ Taberî, V, 103.

¹² Taberî, V, 93-99.

Şu var ki, Hz. Osman'ın valileriyle ilgili ve onlara birtakım kusurlar yönelten bu rivayetlerin çoğunu kuşku ile karşılamak gerekir, çünkü onların çoğu Hz. Ömer devrinde devletin valileri olmuşlardı. Onların Hz. Osman devrinde vali olmaları fazla önemli olmasa da, onun rıza ve güvenini kazanmışlardı. Evet, Hz. Osman'ın yakınları ilk müslümanlardan değildiler ve onların bir kısmı itham edilmişlerdi. Bazılarının babası ise İslam'a şiddetli düşmanlıkla tanınmışlardı. Kabileler de onların büyük vilayetlere vali olmalarından hoşlanmadı. Bu kabileler, işlerini büyük sahabelerin yapmalarını kabul etmişlerdi, fakat onlar, işlerinin ehli olmayan bu valilerden razı olmadılar. Görüldüğü kadarıyla onlar, halifenin yakınlarıydılar. Kureyş'in böylece diğer Arap kabileleri üzerindeki hakimiyetini devam ettirmeye çalıştığına inanmaya başladılar.¹³ Bu konuda şair şöyle der:

“Velîd'den Saîd'e kaçtım
Hicr ehli gibi, zira umutsuzluğa kapılıp, yok oldular.
Kureyş'ten her yıl usandık
Sonradan gelen bir emir veya müsteşarla
Bizim için korkutulduğumuz ve korktuğumuz bir ateş vardır.
Onlar için ateş yoktur, korkmazlar.”

Böylece Hz. Osman'ın araçları, çeşitli Arap kabileleri arasında muarız ve hasımları ortaya çıkana kadar devletin birliğini sağlamayı, valiler üzerinde nüfuzunu ortaya koymayı ve uygulama konusundaki bağımsızlık eğilimlerini gerçekleştirdi. Bu muarız ve hasımlar, hilâfete istekli, bazı büyük sahabelerin etrafında toplandılar.¹⁴

Basra ve Kûfe'deki Kurrâ, (Onların çoğu Abdullah b. Mes'ûd'un öğrencileriydiler. O'da Hz. Osman'a ravilerin zikrettiği sebeplerden dolayı kızmıştı) Hz. Osman ve siyaseti üzerinde hoşnutsuzluk göstermeye başladılar ve çevrelerinde ona edepsizce söven, şüpheci, sert unsurlar toplandı. Hatta Kûfe valisi olan Saîd b. el-Âs, Hz. Osman'a “Eşter ve Kurrâ'dan olan arkadaşlarından dolayı Kûfe'ye hakim olamıyorum. Onlar, cahil kimselerdir” diyerek mektup yazdı.¹⁵

Hz. Osman'a karşı hoşnutsuzluk Kûfe'den başlayıp, sonra Basra ve Mısır'a yayıldı. Onlar, Hz. Osman ve valilerinin kusuru ile O'nun dinini ayıplama etrafında biraraya geliyorlardı.¹⁶ Hz. Osman'ın değişip, aile ve yakınlarına vermek üzere müslümanların mallarına elattığını, ahdini bozduğunu ve Hz. Ebû Bekir ile Ömer'in uygulamalarına muhalefet

¹³ Taberî, V, 86-88; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, III, 83.

¹⁴ Taberî, V, 96, 100-104, 120-124; Müberred, s.1.

¹⁵ Belâzurî, IV, 40.

¹⁶ Taberî, V, 88-90.

ettiğini söylüyorlardı. Hz. Osman'ın etrafında çoğalıp, O'na herhangi bir kimseye yapılan küfrün çirkin bir şekliyle sövdüler. Onlar, bununla iyiliği emredip, kötülükten sakındırdıklarını ortaya koyuyorlardı.¹⁷

Biz, Kurrâ hakkında kesin olarak herhangi bir şey bilmiyoruz. Tarih kitaplarındaki çeşitli rivayetlerden çıkardığımız tüm sonuç, onların çoğunun Araplardan oluşudur. Çölden, şehire özellikle Basra ve Kûfe'ye göçedip, dini öğrenmek amacıyla büyük sahabelerin bir kısmıyla biraraya gelmişlerdir. Kur'an'a ezberlemek ve tekrar etmek için yöneliyor, O'nu Allah'a kulluk amacıyla okuyorlardı, buradan da onların isimleri ortaya çıkmıştır. İbadete yönelip, çok namaz kılarılardı. Alınlarında ki secde izleri açıktı, hatta onlar, "*Düz alınlı ve Gece ibadet edenler*" diye adlandırılmış ve zühde yönelmişlerdi. İslam'ın ruhu onların gönüllerine yerleşmişti, bu yüzden kabileleriyle bağları zayıflamış ve gönüllerindeki kabile asabiyeti ortadan kalkıp, bunun yerini esaslarıyla, din ve imana bağlılık ruhu almıştı. Bu yüzden kan ve nesebe insanların en az bağlı olanlarıydılar. Çeşitli kabilelerden geliyordular, onların çoğu Bekr ve Temîm kabilelerinden idi. İslam'ın ruhu onları biraraya getirmiş, Allah korkusu onları kaynaştırmıştı. Müslümanlar arasında eşitlik istiyorlardı.

İbadet, onları müslümanların işleri ile kamu görevlerine önem vermekten alıkoymadı. Aksine bundan dolayı Allah'ın kitabı ve Rasulünün sünneti ile amel etmenin dinin asıllarından biri olduğunu düşünüyor ve yalnızca kulluk amacıyla değil, hayatın prensipleri ve işlerin yürütülmesi için ondan yardım istemek amacıyla da okuyorlardı.

Basit bedevî mantığı'nın Kur'an'ın nasları ve yorumunu anlamalarında onlara hakim olduğu kimsenin gözünden kaçmaz. O mantık, işleri basit gören bir mantıktır. Mesele ya hayır veya şer; ya küfür veya iman; ya beyaz veya siyahtır. Bunlardan başka herhangi bir şey yoktur.

Devlete bakışları da basit olduğu gibi, Rasulullah (S.A.V.) sonrasındaki iki halife dönemi ve Hz. Osman'ın hilâfetinin ilk döneminde Medine hükümeti, uyulması gereken bir örnektir. Bunları, değişik olaylardaki tavır ve davranışlarında gördüğün gibi, tartışma metotları ve Kur'an ayetlerini anlama yöntemlerinde de görürsün.

Şam'daki Kurrâ, sayı bakımından Irak'ta olanlardan daha azdı. Basra ve Kûfe'de ise sayıları çok, nüfuzları daha belirgindi. Onları bir düzen veya bir grup biraraya getirmemiş, ancak Allah'a iman, Kur'an ve Rasul'un sünnetine bağlılık ve müslümanların işlerini yaparken bu ikisiyle amel etme akidesi biraraya getirmişti. Onları birbirine bağlayan ve Şam Kurrâsını da Sıffin'de

¹⁷ Taberî, V, 96,104.

Muaviye'yi terkedip, Ali'nin ordusuna katılmaya iten de bu akidedir.¹⁸

Kurrâ, akidesini kendisine saklamayıp, onu yaymaya çalışmıştır. Onların çağunluk üzerinde de önemli bir etkisi vardı.

Akideleri "Amel, iman'dan bir cüzdür" şekline gelince, olumsuz olaylardan hoşnut olmadılar, zira onlar, iyiliği emredip, kötülüğü engellemenin ve bu uğurda çarpışmanın müslümanın görevi olduğunu düşünüyor ve sürekli "Fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın" ayetini tekrarlıyorlardı.

Hiz. Osman'ın işlerine bakıp, basit, bedevi mantıklarıyla onun aleyhine hüküm vermişlerdi. İslam'da önceliği olan kimselerin, müslümanların işlerini üstlenmekten uzaklaştırılmaları ve İslam'da önceliği olmayan Ümeyyəoğullarından yenilerin bu işlere atanması onları öfkelenmişti. Onlar, Hiz. Osman'ın Ebû Bekir ve Ömer'in uygulamalarına muhalefet edip, kitap ve sünnet'e muhalif icraatlar yaptığına; akrabalarını tercih edip, Allah'ın hükmünü değiştirdiğine inandılar.¹⁹ İnsanları Osman ve valileri aleyhine kışkırtıyorlardı. Hiz. Osman, valilerin "Bazı kurrâ'nın ceza olarak Kûfe'den sürülmeleri" teklifini dinleyip, buna göre emir verince, öfke daha da kabardı, hoşnutsuzluk arttı ve fitne yayıldı.²⁰ Bunlar, Hiz. Osman'ın kuşatılması ve öldürülmesine iştirak ettiler.

Hâricî fikri, bu Osman aleyhtarı fitneden doğmuştur, biz, kurrâ'nın arasında da ilk haricileri görmekteyiz. Basra ve Kûfe'de Osman aleyhtarı fitneyi ortaya çıkaran kurrâ arasında, Siffin savaşında hakemlerin kabulünden sonra *Hâricîlerin reisleri*'nden olan *Zeyd b. Husayn et-Tâî*, *Şüreyh b. Evfâ el-Absî* ve *Hurkûs b. Züheyr es-Sa'dî*'yi görmekteyiz.²¹

Hiz. Osman'ın siyasetini benimsemeyen bir grup kurrâ'nın da körüklediği fitnede O'nun öldürülmesini benimsemedikleri gözönünde bulundurmanız gereken bir gerçektir. Onlar arasında Hiz. Ali'ye hilâfet için biat edilmesinden sonra müslümanlar arasında ortaya çıkan bu savaşlara katılmaktan kaçınanlar olduğu gibi Osman'a mutedil olmasını veya hilâfetten çekilmesini söylemeleri onlara yetiyordu.²²

Cemel savaşında onların bir kısmı çatışmalardan kaçınıp, ayrıldılar. Hiz. Ali, Cemel olayındaki zaferinden sonra Muaviye ile savaşmak için Siffin'e gitmeyi düşündüğünde, kurrâ'nın bir kısmı ona gelip, şöyle dedi: "Ey Mü'minlerin Emiri, biz bu çarpışmadan şüpheye

¹⁸ Nasr b. Müzâhim, *Siffin*, Kahire, 1382, s.98-99; İbn Ebî'l-Hadîd, I, 342-343, 400.

¹⁹ Belâzurî, IV, 41.

²⁰ Taberî, V, 85, 90.

²¹ Taberî, V, 180; Belâzurî, IV, 40-41; Belâzurî, Paris baskısı, s.535.

²² Belâzurî, Paris baskısı, s.472-473.

düştük, düşmanla çarpışan kimselerden olmanın ne bize, ne sana, ne de müslümanlara faydası var. Bu sınırlardan bir kısmını sen bize bırak". Hz. Ali'de onları Rey sınırına yöneltti ve diğerleri de ona "Biz sizinle birlikte çıkar, sizin ve Şamlıların durumunu görünceye kadar karargahınıza gelmeyiz" diyerek savaşı bıraktılar.²³ Bunlar, Şamlılarla Iraklıları barıştırmaya ve onları savaştan uzak tutmaya çalıştılar ama başaramadılar.

Fakat Kurrâ'nın çoğu tereddüt edip, şüphe de duymadı ve Osman'ın öldürülmesini de kınamadılar. Onlar, Osman'ı bazı bid'atleri yapıp, Kur'an'ın hükmüne muhalefet ettiğinden dolayı Muhammed'in²⁴ arkadaşları ve Kurrâ'nın öldürdüğünü düşünüyorlardı.²⁵

Onlar, Peygamber'e yakınlığı ve İslam'daki önceliğinden dolayı Hz. Ali'ye biat ettiler. Eğer Ali, halife olursa Ebû Bekir ve Ömer gibi olacağını düşünüyorlardı.²⁶ Ona tabi olup, onunla yardımlaşdılar. Cemel ve Sıffin'de O'nunla birlikte savaştılar. İştirak ettikleri harplerde atılganlık ve fedakarlık yönünden O'nun en ateşli yardımcıları oldular. Ali'ye karşı çıkanların kanlarının kendilerine helal olarak dinden çıktıklarını düşünüyorlardı.

H. Ali, Sıffin'de ordusunu harbe hazırlayıp, sancaklar kaldırıldığı ve asker bölük bölük düzenlendiği zaman Basralıların kurrâ'sı Mis'ar b. Fedekî et-Temîmî'nin emirlik yaptığı bir bölük, Kûfe'liler'in kurrâ'sı ise bir rivayette iki bölük -bir başka rivayette ise üç bölük- haline geldi.²⁷

Kurrâ, bu savaşlarda cesaret ve kahramanlığını ortaya koydu, diğerlerinin durumu açığa çıkıncaya kadar cesurca savaşıyorlardı, onların önemli bir kısmı da öldü.²⁸

Sıffin harbi şiddetlenip, savaş uzadı ve savaş iki tarafı yıpratıp, kabileler yavaş yavaş yokoldu, sonunda Iraklıların tarafı ağır bastı. Muâviye hezimete uğrayacağından korkup, mushafların mızrak uçlarına kaldırılmasını emretti. Şamlılar şöyle diyerek bağırırmaya başladılar: "Bu, Allah'ın bizimle sizin aramızdaki kitabıdır, Şam sınırlarını Şamlılardan, Irak sınırlarını da Iraklılardan sonra kim koruyacak?"

Iraklılar, Kur'an sayfalarının havada olduğunu ve Şamlıların

²³ Taberî, V, 184, 195; Belâzurî, Paris baskısı, s.490.

²⁴ Burada yazarın belirttiği kişi, *Muhammed b. Ebî Bekr*'dir, olayların içinde fiilen bulunmuştur. Geniş bilgi için bkz., Belâzurî, *Ensâbü'l-Esrâf*, Ed.: S. D.F.Goitein, Jerusalem, 1936, V, 85, 91; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, Thk.: İhsân Abbâs, Beyrut, Trz., III, 31 (Mütercim).

²⁵ Nasr b. Müzâhim, s. 185.

²⁶ Taberî, VI, 31.

²⁷ Nasr b. Müzâhim, s. 108, 119; İbn Ebî'l-Hadîd, I, 347, 480.

²⁸ Nasr b. Müzâhim, s. 127, 134, 186; İbn Ebî'l-Hadîd, I, 486.

kendilerini Kur'an'ın hükmüne çağırdıklarını görünce aralarında ihtilaf çıktı, saflarında bölünme oldu ve görüş ayrılığına düştüler. Hz. Ali'nin durumun hile olduğunu düşünmesiyle birlikte askerinin çoğu savaşmaktan usanmıştı. Bu çağrıyı güzel karşılayıp, tahkimin kabulünü tercih ettiler. Hz. Ali ise istemediği halde bunu kabul etmeye mecbur oldu. Kurrâ'nın çoğu ise bu yüzden onu ayıplayıp, ona karşı çıktı.

Böylece Osman'ın siyasetini benimsememe konusunda biraraya gelen ve diğerlerinden farklı olarak Ali'nin yardımcı ve destekçilerinden olan Kurrâ'nın bu grubu, tahkimin kabulü ile Ali'nin tarafından ayrıldı, sonra tek bir grup haline gelip, *Hâriciler* olarak adlandırıldılar.

Şüphesiz bazı rivayetler, bu olaydan sonra Hâricî olan Kurrâ'nın Ali'yi tahkimi kabule zorlayıp, sonra bunu reddettiklerini ve ayrılmalarına bunu gerekçe olarak gösterdiklerini söylerler.

Burada gerçeği görebilmemiz için rivayet edilen bu haberleri inceleyerek, biraz konu üzerinde durmamız gerekmektedir.

Bu rivayetlerin en eskisi, *Ebû Mihnef*'in Mâlik b. A'yun el-Cühenî'den onun da *Zeyd b. Vehb el-Cühenî*'den aktardığı rivayettir. Ebû Mihnef, Taberî'nin tarihinde ondan naklettiği şeyleri söyler:

“Amr b. el-Âs, Iraklıların durumunu görünce kızdı ve yenilmekten korktu, Muâviye'ye şöyle dedi: “Bizim aramızı birleştirip, onların da ihtilaflarını artıracak bir şey söyleyeyim mi?” O da “Evet” dedi. “Mushafları havaya kaldıralım sonra onda aramızdaki hüküm vardır deriz, şayet bazıları onu kabul etmezlerse, bir kısmının da evet diyeceğini tahmin ediyorum, böylece aralarında ayrılık olacaktır. Eğer evet deyip, Kur'an hükümlerine müracaat etmeyi kabul ederlerse, savaşmaktan kurtulmuş oluruz ve bu savaşta belli bir süre sonra biter” dedi. Mushafları mızraklarla kaldırdılar ve “Bu, bizimle sizin aranızda Allah'ın kitabıdır, Şam sınırlarını Şamlılar'dan, Irak sınırlarını Iraklılardan sonra kim koruyacak?” dediler.

İnsanlar, mushafların havaya kaldırıldığını görünce “Allah'ın kitabına icabet eder ve ona itaat ederiz” dediler.”²⁹

Ebû Mihnef, Abdurrahmân b. Cündeb el-Ezdi'nin babasından kendisine şunu anlattığını söylemiştir: “Hz. Ali, “Doğruluğunuz ve hakkınızla düşmanınızla olan savaşınızı sürdürünüz. Muâviye, Amr b. el-Âs, İbn Ebî Mu'ayt, Habîb b. Mesleme, İbn Ebî Serh ile Dahhâk b. Kays bunlar, din ve Kur'an'ın dostu değildirler, ben onları sizden daha iyi tanırım, çocukluklarında ve büyümüş hallerinde onlarla birlikte oldum,

²⁹ Taberî, VI, 26 v. d.

öyleki onlar hem çocukluk, hem de büyüklüklerinde insanların en kötüsü idiler. Yazıklar olsun size, onlar kitabı ne şimdi kaldırdılar; ne de sonra kaldıracaklar ve üstelik içindekileri de bilmezler. Bundan dolayı onu ancak bir hile ve tuzak olarak kaldırmışlardır” dedi. Onlar da “Allah’ın kitabına çağrılıp da onu kabul etmeyi reddetmek bize yakışmaz” dediler. Hz. Ali de onlara “Ben onlarla bu kitabın hükmünü yerine getirmeleri için savaştım, oysa onlar emrettiği şeylerde Allah’a isyan edip, ahitlerini unuttular, Allah’ın kitabını bir kenara ittiler” dedi.

Mis’ar b. Fedekî et-Temîmî ile Zeyd b. Husayn et-Tâî ve bunlarla birlikte sonradan Hâricî olan Kurrâ’dan bir grup, Hz. Ali’ye şöyle dedi: “Ey Ali, davet olduğun Allah’ın kitabına uy, aksi halde seni düşmanlarına teslim eder veya İbn Affân’a yaptığımızı sana da yaparız. Bize düşen Allah’ın kitabında olan şeyle amel etmektir, biz zaten onu kabul ettik. Vallahi ya sen onu yapacaksın, yada biz sana bunu yaptıracağız.”

Hz. Ali onlara “Sizi nehyettiğim şeyden kendinizi uzak tutunuz, söylediklerime de uyunuz, eğer bana itaat ederseniz savaşsınız, eğer isyan ederseniz istediğinizi yapın” dedi. Ona “Hayır, Eşter’e haber gönder, buraya gelsin” dediler.”

Ebû Mihnef, “Fudayl b. Hudeyc el-Kindî, -Naha’ kabilesinden bir adamdan aktararak- bana şunu anlattı” dedi: “O, İbrahim b. el-Eşter’i Mus’ab b. Zübeyr’e giderken gördü. İnsanlar onu hakem olayına zorlayıp, “Eşter’e haber gönder, buraya gelsin” dediklerinde “Ben Ali’nin yanındaydım” dedi. Ali, Eşter’e Yezîd b. Hânî’ es-Sebîî’yi “Bana gelsin” diyerek gönderdi, O da gitti ve ona ulaştı. Eşter, ona şöyle dedi: “Bu saat, beni yerimden uzaklaştırmanı gerektiren bir saat değildir. Allah’ın bana zafer kazandıracığından ümidim var, acele etmeyin”. Yezîd b. Hânî’, Ali’ye dönerek durumu haber verdi. O an, Eşter’in bulunduğu yerden çarpışma ve bağrışmalar yükselip, duyulmaya başlandı. İnsanlar, Ali’ye şöyle dedi: “Vallahi, senin ona savaşması için emir verdiğini düşünüyoruz.” Hz. Ali’de onlara “Bunu nereden çıkarıyorsunuz, benim oraya gittiğimi gördünüz mü? Ben, sizin ilerigelenleriniz huzurun da açıkça konuştum ve siz de beni duydunuz” dedi. Onlar da “Eşter’e haber gönder, sana gelsin, aksi halde vallahi senden ayrılırız” diye karşılık verdiler.

Hz. Ali, Yezîd’e “Ey Yezîd, dikkat et, ona “Mutlaka buraya gel, fitne ortaya çıktı” de” dedi. O, bunu ona ulaştırdı, Eşter de ona “Mushafların havaya kaldırılması meselesini mi söylüyorsun?” dedi. Yezîd de “evet” deyince Eşter “Vallahi, bunun ihtilafa sebep olup, bizi firkalara ayıracağını tahmin etmiştim. Allah’ın bizim için yaptığını görmüyor musun? Bu adamları şu anda bırakıp, gitmem ve onlardan uzaklaşmam

doğru olur mu?” dedi. Yezîd b. Hânî’ ise şöyle söyledi: “Peki sen burada zafer elde ederken, Mü’minlerin emirinin düşmanlarının eline düştüğü veya öldürüldüğü bir yerde olmasını ister misin?” Eşter de “Hayır” dedi. Yezîd, “Onlar, Eşter’e birini gönder, gelsin veya İbn Affân’ı öldürdüğümüz gibi seni de öldürürüz dediler” dedi. Eşter de onlara yönelip, şöyle dedi: “Ey Irak ehli! Ey zillet ve korkaklığın sembolleri! Bunlara üstün gelmiş durumda iken sizin onları yenmek üzere olduğunuzu gördükleri bir sırada mushafları havaya kaldırarak, sizi onun içinde olan şeye davet ediyorlar. Halbuki onlar Allah’ın emrettiği şeyi ve kendisine Kur’an’ın indirildiği insanın sünnetini de terketmişlerdir, onlara icabet etmeyiniz. Farslıların düşmanları, bana mühlet veriniz, ben neredeyse zafer elde ediyorum”.

Onlar ise “O halde seninle birlikte günahına ortak oluruz” dediler. Eşter de “Söyleyin bakalım, faziletleriniz öldü, soysuzlarınız geride kaldı. Siz ne zamandan beri böyle titiz olmaya başladınız? Siz şu ana kadar savaşmıyor muydunuz? Ve sizin en hayırlı adamlarınız da öldürülmediler mi? Sizler şu anda mı savaşmaktan vazgeçtiniz? Yoksa şu anda mı titiz olmaya başladınız? Şu anda iyiliklerini inkar etmediğiniz ve sizden daha hayırlı olan ölümleriniz cehennemdedirler öyle mi?” dedi. Onlar da “Bırak bizi Eşter, biz onlarla Allah’ın rızası için savaştık ve yine onlarla Allah’ın rızası için savaşa son vereceğiz, biz artık sana itaat eden dostlarından değiliz, biz savaşmaktan kaçındık” dediler. Eşter ise “Vallahi size tuzak kuruldu, siz de aldandınız. Sizler savaşı bırakmaya çağrılıp, icabet ettiniz. Ey siyah alınlı adamlar! Namazınızı dünyadan vazgeçme ve Allah’a kavuşma arzusuyla kıldığınızı sanardık, fakat sizin ölümden dünyaya kaçmayı arzuladığınızı görüyorum. Yazıklar olsun, Ey kötü kimseler! Siz asla bundan sonra izzet görmezsiniz, zalim bir kavim gibi siz de uzaklaşın” dedi, onlar Eşter’e küfretti, Eşter’de onlara küfredince atının yüzüne kamçılarıyla vurdular, O da onların atlarının yüzüne kamçısıyla vurdu. O anda Hz. Ali onlara bağırıp, onları durdurdu ve şöyle dedi: “Bizimle onlar arasında Kuran’ı hakem kılmayı kabul ettik”.

Nasr b. Müzahim, bu rivayete yakın bir rivayeti bize nakleder ve *Ömar b. Sa’d*’ın şöyle dediğini söyler: “Şamlılar, mushafları muzrak uçlarına takarak, havaya kaldırıp, Kur’an’ın hükmüne çağırdıklarında Hz. Ali şöyle dedi: “Ey Allah’ın kulları! Allah’ın kitabına en fazla icabet eden kimse benim, fakat Muâviye, Amr b. el-Âs, İbn Ebî Mu’ayt, Habîb b. Mesleme ile İbn Ebî Serh, dinin ve Kur’an’ın dostu değildirler, ben onları sizden daha iyi tanırım, çocukluk ve büyüklüklerinde beraber olduk, onlar çocukların ve büyüklerin en kötüleriydiler. *Onlar, kendisiyle batıl kastedilen doğru bir söz söyleyorlar.* Vallahi onlar, Kur’an’ı bilerek ve amel ederek kaldırmadılar, fakat o söz, hile, ikiyüzlülük ve tuzaktır, el ve akıllarınızı bir saat bana verin,

hak yerini bulmuştur ve yalnızca zalimlerin kökü kazınacaktır”.

Ona, silahla donanmış, savaşa hazır, kılıçları omuzlarında yirmibin kişilik bir kalabalık geldi, alınları secde etmekten kararmıştı. Mis'ar b. Fedekî, Zeyd b. Husayn ve sonradan hâricî olan Kurrâ'dan bir grup, onlara öncülük yapıyordu. Hz. Ali'ye mü'minlerin emiri olarak değil, adıyla seslendiler: “Ey Ali, davet olunduğun Allah'ın kitabına uy, aksi halde İbni Affân'ı öldürdüğümüz gibi seni de öldürürüz, Vallahi eğer kabul etmezsen bunu yaparız”. Ali'de onlara “Yazıklar olsun size, ben Allah'ın kitabına davet eden ve ona uyan ilk kişiyim, dinimde Allah'ın kitabına davet edilip de onu kabul etmemezlik bana mübah değildir, ben bunu yapamam. Üstelik onlarla Kur'an'ın hükmünü yerine getirmeleri için savaştım. Oysa onlar, Allah'a emrettiği şeylerde isyan ettiler, Allah'ın ahdini bozup, O'nun kitabını bir köşeye ittiler, fakat ben onların hile yaptığını size bildirdim, onlar Allah'ın kitabıyla hükmetmeyi de istemiyorlar.” dedi. Bunun üzerine onlar “Eşter'e haber gönder, buraya gelsin” dediler. Eşter ise *Leyletü'l-Harîr*³⁰ sabahındaydı, Muaviye'nin kışlasına girmek üzereydi.

Bundan sonra (*Nasr b. Müzâhim*), -Ebû Mihnef'in bir başka sözünde ihtilafla rivayet ettiği gibi- Fudayl b. Hudeyc'in Naha' kabilesinden bir adamdan aktardığı bir söze geçip, şöyle der:

“Hz. Ali onlara seslenip, çarpışmalara engel olduktan sonra Eşter şöyle dedi: “Ey Mü'minlerin Emiri! Safları birbirine kat”. Bu arada insanlar çarpışıp, “Mü'minlerin Emiri Ali, hakemleri kabul edip, Kur'an'ın hükmüne razı oldu ve bunun dışında bir şeyi yapamaz” diye bağrışıyorlardı. Eşter de “Şayet Mü'minlerin Emiri bunu kabul edip, Kur'an'ın hükmüne razı olduysa, ben de Mü'minlerin Emiri'nin razı olduğu şeyi kabul ettim” dedi. İnsanlar o an “Mü'minlerin Emiri razı oldu, Mü'minlerin Emiri kabul etti” diyerek geliyorlardı. Eşter ise suskundu, bir şey söylemiyor ve yere bakıyordu.

İnsanlar “Aramızda Kur'an'ın hakem olmasını kabul ettik” dediler.”

Ömer b. Sa'd'ın rivayet zincirini söylemeksizin ifade ettiği söz, *Ebû Mihnef*'in fazlalık ve eksiklikle birlikte Cündeb el-Ezdî'den yaptığı rivayetin aynısı olup, tahkimin kabulünü sonradan hâricî olan Kurrâ'nın üzerine yıkmak amacıyla olduğu da açıktır. Mis'ar b. Fedekî'nin askerinin

³⁰ *Leyletü'l-Harîr*: Hz. Ali'nin şöhretli komutanı Eşter vasıtasıyla Muâviye ordusuna son ve öldürücü darbeyi vurmak üzere olduğu ve her iki tarafın da ağır kayıplar verdiği 8-9 Safer 37/ 8-9 Temmuz 657 gecesidir. Bkz. Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zehab ve Meâdinü'l-Cevher*, Thk.:M. Muhyiddîn Abdülhamîd, Kahire, 1384/1964, II, 398 -399; Taberî, Beyrut, Trz., VI, 25-26 (Mütercim).

yirmibine ulaşması doğru değildir. *Rivayetler, Ali'ye muhalefet edip, hâricî olanları bir araya getirir ki onlar da oniki bin kişidir*, yine rivayetler, bunların bir kısmının Ali'den anlaşma yapılmadan önce ayrıldığını bir kısmının ise anlaşma yapıldıktan sonra ayrıldığını söyler.

Biz, *Ebû Mihnef* in aldığı Cündeb el-Ezdi'nin rivayetini tercih ediyoruz. Orada Mis'ar b. Fedekî, Zeyd b. Husayn ve bu ikisiyle birlikte Kurrâ'dan bir grubun ismi aynı sebepten dolayı söylenmiştir. Eşter'in siyah alınlı insanlara yönelttiği söz de bunlara yöneliktir. Zira onun rivayeti ile Fudayl b. Hudeyc'in rivayeti arasındaki ihtilaf açıktır. Onlar onun (Cündeb) rivayetinde İmam Ali'yi İbn Affân'a yaptıkları şeyi yapmakla tehdit ediyorlar. Fudayl b. Hudeyc'in rivayetinde ise onu ayrılmakla tehdit ediyorlar, sonra biz diğer rivayetlerden anlıyoruz ki, *Mis'ar b. Fedekî*, Kurrâ'nın en fazla haddi aşanlarından ve sertlerindendi, yine meşhur sahabe, Abdullah b. Habbâb b. Eret'i onunla karşılaştığında öldüren de odur. O'na hakem olayını haber vermiş, O'da "Babam bana fitne ortaya çıktığında evde oturmamı tavsiye etti" demiştir. Mis'ar bunun üzerine "Allah, bize babanın sana vasiyet ettiği şeyin dışında bir şey vasiyet etmiştir" diyerek, "Fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın" ayetini okumuş ve İbn Habbâb'ı da öldürmüştür. Nehrevan ashâbı gelip, bunu kınamış, onu öldürmeyi istemişlerdir. O da onlardan kaçmıştır. Onun Kurrâ'dan olduğunu kabul etmek mümkün olmadığı gibi Onlar da ondan uzaklaşmışlardır.³¹ Onlar Ali'nin ordusunda azınlıktaydılar, buna rağmen onu tehdit edebiliyorlardı, sonra ordunun çoğunluğu da bunu hoş görmüyordu.

Sonra diğer rivayetlerin çeliştiği bu tek rivayet, sonradan Hâricî olan bu kurrâ'nın, Ali'yi hakem olayını kabul etmeye zorladığını söylemez. *Ebû Mihnef* in "İnsanlar, mushafların havaya kaldırıldığını görünce Allah'ın kitabına uyar ve ona itaat ederiz" dediler diyen Zeyd b. Vehb el-Cühenî' den yaptığı rivayeti söylemiştik.

Ayrıca *Nasr b. Müzâhim*'in Şa'bi'den, onunda Sa'sa'a'dan ayrıntılı bir şekilde aktardığı rivayet mushaflar havaya kaldırıldığı ve Şamlılar'ın "Ey Iraklılar, Allah'ın kitabı aramızda hakem olsun" diye seslendikleri anda Iraklılar'ın durumunu bize açıklar. Biz, uzun olduğu için onun özetiyle yetiniyoruz. Buna göre Adiy b. Hâtem bunu reddetmeyi ve düşmanla savaşmayı istemiş, Eşter de böyle yapmıştı. Amr b. el-Hamık ise savaşmaya meylinin olmasına rağmen Ali lehine görüşünden vazgeçmişti.

Sonra *Nasr b. Müzâhim* şöyle dedi: "Eş'as b. Kays kızgın bir şekilde ayağa kalkıp, şöyle dedi: "Ey Mü'minlerin Emiri, biz bu gün dün

³¹ Şemmâhî, *Kütübü's-Siyer*, s.51.

olduğumuz durum üzereyiz (dün senin hakkında ne düşünüyorsak, bu gün de onu düşünüyoruz) ve işimizin sonu da başı gibi değildir. Iraklılara benden daha fazla şefkat duyan ve Şamlılar'a da hırsı olan kimse yoktur. İnsanları Allah'ın kitabına davet et, çünkü sen bu işe onlardan daha layıksın". İnsanlar da böyle kalmayı isteyip, savaşmaktan hoşlanmadılar.

Hız. Ali de şöyle dedi: "Şüphesiz bu iş onu (Eş'as) bekliyor". Saîd b. Kays da Şamlılar'a hitap etmek üzere yola çıktı ve şöyle dedi: "Dün sizinle savaşmamıza rağmen bugün bizi davet ettiniz. Allah'ın indirdikleriyle hükmetmek gibi güzel bir emir gerçekleşmeden, Iraklılar ve Şamlılar ülkelerine dönmezler".

İnsanlar Hız. Ali'ye gelip, "İnsanları seni davet ettikleri şeye çağır, biz tükendik" dediler. O da "İnsanların azdıklarını söyleyin" dedi. Onlar da "Harp, bizi tüketti ve insanlar da öldürüldü" dediler. Cemaat anlaşarak, çevreye yayıldı.

Hız. Ali şöyle dedi: "Savaştan sizi alıkoyuncaya kadar devam edeceğim. Vallahi sizi savaştan alıkoyup, savaşı terk ediyorum. Düşmanlarınızı da terketmedikleri halde alıkoydum, bu yüzden savaş onları helak etmiştir. Dikkat edin! Ben, dün mü'minlerin emiri idim, bugün emredilen oldum, nehyederdim, nehyedilen oldum. Siz dünyada baki kalmayı istiyorsunuz, benim sizi istemediğiniz şeylere zorlamaya hakkım yoktur".

Kabile büyükleri de konuştu, Rabîa kabilesi adına Kerdûs b. Hânî' el-Bekrî konuşup, insanları savaşmaya davet etti.

Şefik b. Sevr el-Bekrî de konuşup, barış yapmayı savundu.

Harîs b. Câbir el-Bekrî de konuşup, insanları savaşmaya çağırıldı.

Hâlid b. Muhammer de savaşı savundu. Hudaýn b. el-Münzir er-Rib'î de işi Ali'ye havale etti. Rifâa b. Şeddâd el-Becelî ise barışa çağırıldı.

İnsanlar, "dün çarpıştığımız gibi bugün de çarpışırız" dediler, onlardan çok azı bunu söylemedi, sonra birlikte sözlerinden vazgeçtiler." ³²

Burada Ali ordusunun çoğunluğunun barışa ve hakemleri kabule eğilimli olduğunu, Yemenlilerin de reisleri Eş'as b. Kays ile bunu istediklerini, Rabîa kabilesinin ise ihtilaf ettiğini görmekteyiz.

Bu rivayette mushafların kaldırılması ve hakemlerin kabulünde Kurrâ'nın rolüne ilişkin herhangi bir işaret yoktur. Belki Nasr b. Müzâhim, bundan sonra Ömer b. Sa'd'ın sözünü rivayet ettiğinde kendisiyle çelişmemesi için bunu söylemiştir.

³² Nasr b. Müzâhim, s.55 v.d.

Fakat *Belâzuri*, *Ensâbü'l-Eşraf*³³ adlı eserinde bu rivayeti bize özet olarak, ama tam bir şekilde aktarıp, şöyle der:

“Ali ile Muâviye, iki kişiyi hakem tayin etmek üzere bir araya geldiğinde insanlar ihtilaf etti. Onların büyükleri ve çoğunluğu tahkimi kabul edip, onu istemişlerdi. Basiret sahibi ve abid olan bir grup ise hakem olayını istemiyordu, bir grup da kararsızdı. Hakemleri istemeyen grup, Ali'ye gelip “Savaşa dön” dediler. Ali ise bunu istiyordu. Hakem olayına razı olanlar ise “Vallahi karşı taraf bizi yalnızca hakka, insafa ve adalete çağırırdı” diyorlardı. Eş'as b. Kays ve Yemenliler, savaşa çağırana karşı en şiddetli muhalefeti yapıyorlardı. Ali, savaşa çağırana “Ey insanlar, arkadaşlarınızın muhalefetini görüyorsunuz, siz çoğunluk içinde azınlıksınız, şayet savaşa dönerseniz, onlar size karşı Şamlılardan daha şiddetli muhalefet yaparlar. Onlar ve Şamlılar aleyhinizde birleşirse sizi yok ederler. Vallahi buna razı olamam, fakat sizin için endişe ettiğimden dolayı çoğunluğa meylettim” dedi ve sonra şu şiiri okudu:

“Ben sadece savaşçılardan biriyim, şayet onlar azarlarsa,
Ben de azarım, eğer doğru olurlarsa, bende doğru olurum”.

Ondan ayrıldılar ve bir kısmı anlaşma yapılmadan önce Kûfe'ye gitti, geri kalanlar ise tahkimi istememelerine rağmen Ali'yi ayıplayıp, “Belki tevbe edip, vazgeçer” diyerek onunla birlikte kaldılar.

Anlaşma yapılıp, Eş'as b. Kays anlaşma metniyle çıktığında *Urve b. Cüdeyr*, (Hâricîlerin Sufriyye kolunun reisi olan Ebû Bilâl Mirdâs b. Üdeyye'nin kardeşidir.) “Eş'as, bu alçaklık nedir? Allah'ın hükmünden daha sağlam bir hüküm mü var?” dedi, kılıcını beline kuşanıp, Eş'as'ın atının kuyruğuna vurdu, o da hafifçe sendeledi.

Yemenliler Eş'as için kızdılar, hatta Ahnef b. Kays, Câriye b. Kudâme, Ma'kûl b. Kays, Şebes b. Rib'i ve Temimliler'den bir grup onlara geldiler ve anlaşıp, tokalaştılar (*Urve b. Cüdeyr*, Temimli idi).”

Bundan sonra *Belâzuri* bize şunları anlatır ve der: “Anlaşma metni yazıldığında onlardan herbiri bundan tiksiniyor, bir karara vardı, sonra üç gruba ayrıldılar. Onlardan bir grup, şehirlerine ve konakladıkları yere dönüp, orada kaldı. Ali, onları çağırıp, “Bu anlaşmaya sabredin, şayet benim dünyaya meylettiğimi görürseniz, o an benden ayrılın” dedikten sonra *Ahnef b. Kays*, *Şebes b. Rib'i*, *Ebû Bilâl Mirdâs b. Üdeyye* ve *İbnü'l-Kevvâ* geri döndüler. Onlar da Irak'a konaklarına gittiler.

İkinci grup kalıp, “Durumun ne olacağını görmedikçe bir şey

³³ Belâzuri, Paris baskısı, s.510.

yapmayız” dedi. Ali ve arkadaşlarının şirke girdiğini düşündüler. Onlar, Ali ile çarpışan Nehrevan ehlidir.”³⁴

Şu anda biz iki rivayetle karşı karşıyayız ve onlardan biri tahkimin kabulünün vebalini Kurrâ'nın sırtına yüklemektedir:

Biz, bunun nasıl birbiriyle çelişen açıklamalardan dolayı özünde reddedilecek bir delil taşıdığını gördük. Ayrıca bu rivayet, Muâviye, taraftarları ve onların görüşleri karşısında Kurrâ'nın konumuyla ilgili ravilerin açıklamalarına da ters düşmektedir.

Ebû Mihnef'in rivayet ettiği bir başka haberde Ali'nin ordusu içinde çıkan bu ihtilafta Kurrâ'nın rolüyle ilgili bir açıklama yoktur.

Üçüncü grup ise kurrâ'nın hem anlaşmadan önce hem de sonra tahkimi benimsemediğini vurgular. Bu rivayeti Ömer b. Sa'd'ın kendisinin yaptığı rivayet destekler.³⁵ O, şöyle demiştir: “Kurrâ'dan kılıçlarını çekip, boyunlarına koymuş vaziyette olan bir topluluk gelip, şöyle dedi: “Ey Mü'minlerin Emiri, Allah aramızda hak ile hükmedinceye kadar kılıçlarımızla bu topluluğun üzerine yürümek için daha ne bekliyoruz?” Ali ise “Allah'ın hükmünü aramızda hakem kabul ettik, Kur'an'ın neye hükmedeceğini görünceye kadar onlarla savaşmak mübah değildir” dedi. Bu olay, anlaşma imzalanmadan önce idi.

Kurrâ, tahkimin kabulünü onaylayıp, Ali'yi bunu kabul etmeye zorlamışsa da -barış davetçilerinin buna şahit olmaları gibi- anlaşma yapıldığında onlardan buna şahit olanlarını gördük. Biz Eşter'in -Ömer b. Sa'd'ın rivayet ettiği bir sözde- anlaşma aleyhine şahitliğe çağırıp, şöyle dediğini biliyoruz: “Bu metinde benim adım barış ve sulh üzerine yazılırsa, sağımdakiler yanımda kalmaz, daha sonra da solumdakiler bana fayda vermez.”³⁶

Tüm bu rivayetlerin Hâricîleri benimsemeyen, onların küfre girip, dinden çıktıklarını söyleyen hasımları tarafından rivayet edildiğine işaret etmemiz gerekir.

Hâricî bakış açısı'nı gösteren haberlerden az bir kısmı bize ulaşmıştır. Onlardan bir bölümünü de *Şemmâhî*'nin *Kitâbü's-Sîre'sinde* bulmaktayız. O, tahkim konusunda şöyle der:

“Şamlılar, yenileceklerini anlayınca Amr, Muâviye'ye “Allah'ın kitabı aramızda hakem olsun. Şam sınırlarını hristiyanlardan, Irak'ı da Farslılardan

³⁴ Belâzurî, Paris baskısı, s. 519.

³⁵ Nasr b. Mütâhim, s.569.

³⁶ Nasr b. Mütâhim, s.589; Taberî, VI, 40.

kim koruyacak?" diye seslenerek, mushafları mızrak uçlarına taktılar.

Hz. Ali kabul ettiğini söyleyince Ammâr b. Yâsir kalktı ve "Ey Ali, Vallahi, Muâviye sizi felakete götürecektir, kim bunu kabul ederse kafir olur ve kim de bunu kabul etmezse Tâlût nehri fitnesi gibi kurtulur. Hem biz, dinimizden şüphe duyup, basiretimizi mi kaybettik? Onlardan ve bizden yüzbin kişi (öldükten) sonra dinimizde hakem mi kabul edeceğiz? Seni Talha, Zübeyr ve Ayşe buna çağırışlardı da karşı çıkmış ve muhalefet edenin dalalette olup, kanının helal olduğunu iddia etmiştin. Allah, dinler hakkında hüküm vermiştir. Onların Allah'ın emrine dönüp, fitnenin bittiğini duydun mu?" dedi. Ali ve arkadaşlarının aceleyle anlaşma yaptıklarını görünce "Cennete götüren bir koku yok mu?" deyip, Peygamberin "Bugün sevgililerle buluşup, Muhammed ve arkadaşlarına kavuşurum" diyerek nimete ulaşip, cennete son giren kişi O dur" şeklinde bildirdiği şehadet müjdesinden sonra Bedirliiler, Akabe ehli ve Uhut ashâbı ile geri kalan faziletli insanlardan oluşan beşyüz kişiyle birlikte saldırdı.

Hz. Ali, Ammâr'ın ölümünden sonra saldırıp, Şamlıları bozguna uğrattı ve onlar da mushafları havaya kaldırdılar. Eş'as b. Kays ise "Vallahi, bize yaptıkları çağrıyı ebedi olarak reddedemeyiz." diyordu.

Gerçek olan ise saflar bozulduğu an, mushafların havaya kaldırılıp, Ammâr'ın ölümünden önce Allah'ın kitabına çağrının yapılması ve Ali'nin arkadaşlarından bir grubun da hakem olayını kabul etmemesidir. Mâlik b. el-Eşter şöyle dedi: "Ey Farslıların düşmanları, bana mühlet verin, ben zafer istiyorum". Onlar ise "Seninle birlikte girdiğin günaha girmeyiz" dediler. Eşter de "Siz ne zamandan beri bu kadar titizsiniz! Sizin en hayırlılarınız da savaşıyor ve ölüyorlar! Şu anda mı titiz olmaya başladınız? Öyleyse faziletlerinden şüphe duymadığımız insanlar (şu an) cehennemdedirler" dedi veya bu manaya gelen bir söz söyledi.

Eş'as, Hanzale oğullarına uğradı. O, hayvanlar üzerinde gidiyor, insanlara anlaşmayı duyuruyordu. *Urve b. Udeyye* ona saldırıp, vurdu, kılıcı da atının arkasına isabet etti ve "Nerde ölülerimiz Eş'as? Hüküm, yalnızca Allah'ındır" dedi. *O, bunu söyleyen ilk kişiydi.*

Sonra Muâviye, "Bir hakem siz, bir hakem de biz gönderelim, verdikleri hükmü kabul edelim" şeklinde haber gönderdi. Ali de Eş'as'ın ve yanındaki çoğunluğun razı olması için bunu kabul etti. Müslümanların hayırlıları ise Ammâr, Abdullah b. Büdeyl ve öldürülen diğer insanlara bağlı kalarak bunu kabul etmediler.

Bize muhalefet eden bazı kişiler, hakem talebinin Ammâr'ın ölümünden sonra olduğunu söylerler. Doğru olanı ise onun ölümünden

önce oluşudur. Mushafların kaldırılması düşüncesi ise ondan sonradır”.³⁷

Şemmâhî'nin bu sözü, Hâricîlerin tahkimin kabulüne bakışını yansıtır ve uygun rivayetlerden de bu sonucu çıkarmaya çalışır. O, tahkimin kabulünün Eş'as ve çoğunluk tarafından benimsendiğini düşünür ve yine o, hakem talebi ve Allah'ın kitabına davetin Ammâr'ın ölümünden önce olduğunu, Ammâr'ın da bunu kınadığını ve mushafların kaldırılışının ise onun ölümünden sonra olduğunu açıklamaya çalışır.

Biz, Ömer b. Sa'd'ın yaptığı rivayetin dışındaki rivayetlerde bunu destekleyen bir şey bulamayız.³⁸ Bu rivayetin özeti ise şudur: “Amr b. el-Âs, Ammâr b. Yâsir'le ölümünden kısa bir süre önce karşılaşabildi, aralarında bir konuşma geçti. Amr şöyle dedi: “Ey Ebe'l-Yakzân,³⁹ ben bunun için buraya gelmedim, bu askerlerin içinde en güçlü kişi olarak seni gördüğüm için geldim.Sana Allah'ı hatırlatırım, dikkat et, onların silahlarını çekemez misin? Onları kan dökmekten alıkoyup, buna teşvik edemez misin? Niçin savaşıyoruz? Tek bir ilaha kulluk etmiyor muyuz?...”

Ammâr ise bunu şiddetle reddetti.

Biz (onlar hakkında bilgilere) sahip değiliz ve Hâricî haberlerinin belirsiz olduğunu, onların tüm müslüman fırkalar tarafından şiddetli bir şekilde kınandıklarını biliyoruz, ancak kabul veya reddetmeksizin Şemmâhî'nin dediği şeyi sunuyoruz.

Raviler, anlaşma yapılmadan önce tahkim konusunda Kurrâ'nın konumuyla ilgili ihtilaf etseler de anlaşma yapıldıktan sonra bunu reddettikleri ve redlerinin çok çabuk olduğu noktasında hemfikirdirler. Eş'as, bu metinle çıkıp, insanlara onu okuyup, onlara sunduğu ve onlar da okuduğu zaman Anze kabilesinden iki genç onu ayıplayıp, Şamlılara saldırdılar ve öldürüldüler. Murâd kabilesinin reislerinden olan Sâlih b. Şekîk de onu ayıplayıp, “Müşrikler hoşlanmasa da, hüküm yalnızca Allah'ındır” dedi ve yine Râsiboğulları da onu ayıplayıp, “Hüküm, yalnızca Allah'ındır, biz bunu kabul edip, Allah'ın dininde insanları hakem yapmayız” dediler. Eş'as, içlerinde Ebû Bilâl b. Udeyye'nin kardeşi Urve b. Udeyye'nin bulunduğu Temîmoğullarından bir gruba uğradığında onlara da bu metni okudu. Urve de “Siz, Allah'ın emri konusunda insanları mı hakem tayin ediyorsunuz? Hüküm, yalnızca Allah'ındır. Ölülerimiz nerde Eş'as?” deyip, Eş'as'a vurmak için kılıcını çekti. Eş'as kendini savundu, onunla Eş'as'ın atının kuyruğuna vurdu, hayvan da

³⁷ Şemmâhî, s.47-48

³⁸ Nasr b. Mütâhim, 377-384.

³⁹ Ebû'l-Yekzân, Ammâr b. Yâsir'in künyesidir (Mütercim).

bundan vazgeçmelerini emrediyorlardı, onların bir kısmı ondan eman istedi. "Vallahi, Ali ile neden savaştığımızı bilmiyoruz" diyerek, değişik gruplardan yüzlerce kişi de onlardan ayrıldı. Artık Ali ile onların aşırı olan azınlığının savaşmasından başka bir çare kalmamıştı. Raviler, savaşın onların kökünü kazıyıp, kurtulabilen dokuz kişinin dışında kimsenin kalmadığını söylerler.

Yine raviler, bize bu olay hakkında sebeplerini açıklamak ve çarpışmayı temize çıkarmak için çok çelişkili haberler anlatmışlardır.

Bir rivayet, *Mis'ar b. Fedekî*'nin komutanlık ettiği, Basra'dan çıkan Hâricîlerin insanlara problem çıkarmaya başladıklarını söyler. Onlar, Nehrevan'a yakın bir yerde Peygamberin dostu olan *Abdullah b. Habbâb b. Eret* ile karşılaşmış, onu öldürüp, hamile karısının karnını yarmış ve Tay kabilesinden üç kadını da öldürmüşlerdi.⁴⁹

Başka bir rivayette *Mis'ar b. Fedekî*'nin Abdullah b. Habbâb'ı öldürüp, Nehrevan ehline gittiğini, bundan dolayı onların onu kınayıp, öldürmeyi istediklerini söyler. O kaçmış ve onlar da ondan uzaklaşmışlardı. O da kaçarken Horasanlılardan Hac'dan dönen insanlarla karşılaşmış ve boyunlarını vurmuş sonra Medain'e gelmişti. Hz. Ali olup, bitenleri duymamıştı, ancak o, yanına gelmiş ve ona eman vermişti.⁵⁰

Üçüncü rivayet, Abdullah b. Habbâb'ı öldürenin *Mis'ar b. Fedekî* olduğunu, fakat onun Nehrevan'dan önce bin kişi ile Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin sancağına sığınıp, ayrıldığını söyler. (O sancak, Hz. Ali'nin Ebû Eyyûb el-Ensârî ile birlikte havaya kaldırdığı eman sancağı idi. Hâricîlerden savaşmayıp, hiç kimseyi öldürmeyenlerden ona sığınan, güven içinde idi.).⁵¹

Başka bir rivayet ise Abdullah b. Habbâb'ın öldürülmesini üstlenenin *Rabîa el-Fîhrî* olduğunu, Nehrevan ehlinin onu kovup, ondan uzaklaştıklarını, onunda insanları sorgusuz - sualsiz öldürdüğünü söyler.

Bir başka rivayet ise *Ebû Meryem*'in⁵² yukarıdaki rivayetlerin anlattığı terör ve öldürme olayı hakkında bir şey söylemediğini, ancak

⁴⁹ Taberî, VI, 46; İbn Asâkir, *Tehzîbü Târih*, Dımaşk, 1349, VIII, 302.

⁵⁰ Şemmâhî, s.51.

⁵¹ Belâzurî, Paris bsk., s.534,565; Şemmâhî, s.47.

⁵² **Ebû Meryem es-Sa'dî**: İlk hâricî liderlerindendir, Nehrevan savaşından önce Hâricîler'den ayrılmış fakat daha sonra Hz. Ali'ye karşı ayaklanmış ve H. 38 yılında da öldürülmüştür, geniş bilgi için bkz., Eş'arî, *Makâlât'ül-İslâ-miyyîn*, Thk.:M. Muhyiddîn Abdü'l-Hamîd, Kahire, 1850, I, 194 -196; Makdisî, *Kiûbü'l-Bed' ve't-Târih*, Thk.: Cl.Huart, Paris, 1916, V, 137 (Mütercim).

Ali'nin onlara Allah'ı hatırlatan ve bundan vazgeçmelerini emreden elçiler gönderdiğini söyler. Ali'nin elçileri onlarla ihtilaf etmiş, hatta onlar bir elçiyi öldürmüşlerdi. Hz. Ali bunu görünce onlara hücum etmiş ve onlarla savaşmıştır.⁵³

Bir rivayette Hz. Ali'nin Nehrevan ehline elçi gönderdiğini ve "Kardeşlerimizi öldüren katilleri bize gönderin, onları öldürelim, sizi de bırakalım ve onlarla yetinelim, hatta biz de Şamlıların üzerine gidelim. Umulur ki Yüce Allah, kalplerinizi çevirip, üzerinde bulunduğunuz bu kötülüklerden hayra yöneltir" dediğini söyler. Onlar da ona "Biz, hep birlikte onları öldürdük ve hepimizde onların ve sizin kanlarınızı akıtmayı helal görüyoruz" diyerek haber gönderdiler.⁵⁴

Bu rivayetlerin tamamı Nehrevanlılar'la savaşmayı ve onları öldürmeyi haklı gösteren bir sebep bulmaya çalışır. Bunun yanında diğer rivayetler, Hz. Ali'nin tereddütünü ve duyduğu pişmanlığı gösterir. Kabul gören görüşe göre Hz. Ali onlarla savaşıp, cemaate karşı ayaklandıkları için onlarla çarpışmayı doğru görmüş ve onları cemaate dönmeye çağırma konusunda da ısrar etmiştir. Onlar karşı çıkıp, cemaatten ayrılmakta ısrar edince -benzer bir sebepten dolayı Cemal'de Talha ve Zübeyr ile Sıffin'de de Muâviye ile savaştığı gibi- onlarla savaşmayı mübah görmüştür.

Hz. Ali'nin Nehrevan'daki galibiyeti onun elde ettiği sonuçların en kötüsüydü, çünkü O, sadece Nehrevan'da öldürülen kardeşleri adına isyan eden Hâricîler'in eliyle şehit düştü. Yine O, daha sonra da çevresine Şamlılar'la savaşmak için bir ordu da toplayamadı, büyük bir topluluk ona muhalefet etti, çevresi de ona karşı çıktı ve cizye ehli de onu zayıflatmayı istedi.⁵⁵ Hatta hayatının sonunda Muâviye ile arasında Irak'ın kendisinin, Şam'ın da Muâviye'nin olduğu şeklindeki anlaşmayı kabul etmek zorunda kaldı.⁵⁶

Bu olay, Hâricî mezhebinin temellerini sağlamlaştırdığı ve esaslarını ortaya koyduğu gibi mensuplarının gönüllerinde iman ve fedakarlık ruhunu yaşatan şehitlerin hatıraları bu mezhebe can vermiştir. Hâricîler, Nehrevan ölümlerini yollarını aydınlatan, imrendikleri bir örnek ve akideleri için onlara fedakarlık yolunu gösteren bir ışık olarak görmüşlerdir.

⁵³ Taberî, VI, 52.

⁵⁴ Taberî, VI, 47.

⁵⁵ Taberî, VI, 71.

⁵⁶ Taberî, VI, 81.